

ERAZMUS I. FERENC ÉS V. KÁROLY KÖZÖTT*

LÉON-E. HALKIN

Rotterdami Erazmus, a humanisták fejedelme, kora nagy uralkodóinak: I. Ferencnek, V. Károlynak, VIII. Henriknek és másoknak megbecsült levelezőtársa. A királyok ismerik, műveit néha olvassák is. . . Termékeny tollának termékeit nyújtja majd át Erazmus e fejedelmeknek. Nekik ajánlja név szerint az evangéliumok „Parafrázisait”, hogy béke iránti szeretetében minél jobban egyesítse őket.

Az említett három nagy uralkodó közül először — úgy tűnik — VIII. Henrik felé fordul Erazmus minden figyelme. Főként Anglia vonzza: hármuk közül a Tudor király a legidősebb és a legműveltebb. Erazmus nem látja előre VIII. Henrik véres jövőjét, és csak a reformáció távolítja el tőle.

Ezután I. Ferencben és V. Károlyban bízik a legjobban: tőlük várja, hogy megmentse a kereszténységet külső ellenségétől, a töröktől, de leginkább belső ellenségeitől: a tudatlanságtól, a nemtörődömségtől, a vallási formalizmustól, a viszálytól és a háborútól.

Erazmus a Birodalomban született, holland származású, de nem igen használja a germán nyelveket, még anyanyelvét sem. A román nyelvekkel sincsen másként, bár ifjúkorában sokáig élt Franciaországban, és érti a franciát. Latinul, sőt görögül fogalmazza könyveit és leveleit. Nagy örömmel töltötte volna el az, ha héberül is ugyanilyen jól tudott volna, és így a három szent nyelven írhatott volna, melyek olyan kedvesek voltak keresztény humanista szívének.

Nincsen Erazmus életében olyan esemény, amely arra mutatna, hogy a külvilágban tevékenykedett. Minden cselekedete intellektuális jellegű műveiben nyilvánul meg. Műve a filológia birodalmától a vallás területéig terjed. Erazmustól semmi sincs távolabb, mint a népszónokság, a népszerűség hajhászása, az emberi nem barátságának keresése. Nincsen benne semmi nyáj-

* Léon-E. Halkin Liège-i professzor, az Institut d'histoire de la Renaissance et de la Réforme vezetője 1974 márciusában az ELTE meghívására Magyarországra készült és előadását előre megküldte, hogy idő legyen lefordítására. Útja egészségi okokból meghiúsult, de kérte, hogy előadása, amely a Magyar Tudományos Akadémián hangzott volna el, magyar folyóiratban jelenjék meg. Az előadás eredeti formáját megtartottuk, ezért hiányzanak a jegyzetek.

szellem, de nincs köze semmilyen párthoz sem. Régi szerzők társaságában és Isten jelenlétében él. Kora problémáira élénken figyel, arra törekszik, hogy a jelent a múlton keresztül értelmezze és a jövőt mindenki számára jobbá tegye. Szakadatlanul, utolsó leheletéig az egyház éber cenzora; az egyházon belül marad, mert szereti a római egyházat. Úgy találja, hogy az evangéliumokhoz túl kevésé alkalmazkodik, más teológusokat és új eszméket szeretne látni az egyházban. Kritikája éles, de mindig építő.

Erazmus I. Ferenc és V. Károly között? A dráma — mert ez valóban az — 1515-ben kezdődik, I. Ferenc és Ausztriai Károly egyidejű trónra lépésével Franciaországban, illetve Németalföldön.

Károly öt nappal I. Ferenc hatalomra jutása után lett nagykorú. Közepes termetű, sovány, sápadt, melankólikus és beteges ifjú. Nehezen fejezi ki magát és nem mutat semmilyen értelmi elevenséget. Az évek múlásával érettebb lesz, megjelenése előnyére változik meg, meghízik és önbizalma is növekszik.

A Károly nevet Merész Károly, Burgundia hercege emlékének köszönheti, aki dédapja volt, vérszomjas és balszerencsés hódító.

Rögtön trónra lépése után, Ausztriai Károly kezdeményező lépéseket tesz a béke érdekében Franciaország irányában; de fenntartja igényét Burgundiára, atyái földjére, amelyet Franciaország 1477-től elfoglalva tart. Erről az igényéről, bár nincsen remény, hogy valóra váltsa, sohasem mond le.

Utaljunk röviden azokra a rokoni kötelékekre, melyek révén V. Károly hatalmas birtokokra tett szert Európában és Amerikában. Apjának, Szép Fülöpnek köszönheti Németalföldet. Anyjától, Órült Johannától Spanyolországot, Szicíliát és az amerikai spanyol gyarmatokat örökölte. Amikor 1519-ben nagyapja, Miksa halála után I. Ferencel szemben őt választják meg császáruknak a német fejedelmek, akkor derül ki, hogy hatalma sokkal messzebbre terjed, mint Augustusé vagy Nagy Károlyé.

Volt egy idő, amikor úgy tűnt, hogy a Szent Császárság tisztán germán intézménnyé fejlődik vissza. V. Károly uralkodása idején azonban részben visszanyerte eredeti tekintélyét.

Valójában, Károly mint egyetemes uralkodó, mint a világ korlátlan ura mutatkozik be népeinek és szomszédainak. Igaz, hogy a császárság eszméjének újjászületése csalóka. Károly úgy lépett a jövőbe, mintha hátrafelé haladna; a világ urának tűnt, de egyáltalán nem volt az. Ezért nem lesz a XVI. század egészét tekintve a császár százada, hanem spanyol század, amelynek jellegét V. Károly fia, II. Fülöp és ennek atlanti birodalma adja meg.

V. Károly császárságának mítoszát az új császár jelmondata árulja el: „plus outre!” Híres oszlopos császári címerének értelmét a kísérő jelmondat világítja meg: nyilvánvaló jelentésén kívül ti., hogy birodalma messzebbre terjed, mint a rómaiaké, melynek határait Hercules oszlopai jelezték, a jelmondat arra is emlékeztet, hogy az Újvilág felfedezése, néhány év különbséggel

egybeesik azzal az eseménnyel, hogy Spanyolország királya a császári trónra lép.

V. Károly szükségszerű, gondviselészerű és szent intézménynek tekinti a Szent Császárságot. Talán nem a keresztény világ császára? Most már nem Merész Károly emléke él benne, hanem egy másik Károly sokkal káprázatosabb emléke: Nagy Károlyé.

Koronázásakor I. Ferenc 21 éves (míg Károly csak 15); már nős és egy gyermek apja. Pszichológiai tekintetben a két király közötti különbség ekkor még nagy, azonban fokozatosan csökkenni fog.

I. Ferenc lenézi Károlyt. Nemde a tizenöt éves fejedelem saját családjának, a Valois-eknek egyik ifjabbik ágából származik. Nem tartozik-e hűbéri hódolattal Flandria és Artois grófságokért? Elvégre ez a fiatal Habsburg nemde még olyan vetélytárs, akiből hiányzik a tapasztalat és a fenség.

Ugyanakkor a történelmi arcképcsarnokban I. Ferenc robusztusabbnak, sőt fiatalabbnak látszik, mint V. Károly. Ez kétségtávolan korabeli ábrázolások hatásának az eredménye. Közülük számos mutatja be I. Ferencet fiatalságának teljében és V. Károlyt öreg, fotelben ülve.

*

A „legkeresztényibb” király, I. Ferenc is tudatában van annak, hogy Nagy Károly leszármazottja. Ő is egy eljövendő „*Dominus Mundi*”-ként lép fel. Uralkodását fényes cselekedettel kezdi: VIII. Károly és XII. Lajos itáliai álmát kelti új életre, amikor 1515-ben a svájciakat leveri Marignannál és elfoglalja Milánó tartományt.

Az, hogy a két uralkodó a következő évben szerződést ír alá Noyonban, csak látszólag a barátság jele. Ferenc nemsokára a Szent Császárságra pályázik.

A fiatal király maga is valóban két nagy örökség birtokosa. Egyrészt Franciaország királya, és hatalma egy régóta fennálló hagyományból táplálkozik: „*Rex Franciae est imperator in suo regno*” mondták ki Szép Fülöp jogtudósai. Másrészt elődeinek itáliai hadjáratai különösen széles távlatokat nyitottak meg I. Ferenc előtt, amelyek a kortársak szemében, hogy ne látszanak újnak, a rendkívüli hatalmi törekvés ismérveiként tűnnek fel.

Nem a távoli keleti császárságról van szó, hanem a Szent római és ráadásul a német Császárságról, ahol Miksa halálával a trónöröklés kérdése újból felmerül. Nem először tesz meg mindent francia király annak érdekében, hogy megkapja a császári koronát, itt azonban új, hogy a szerencsétlen igény abban a feszült helyzetben történik, amit Burgundia Franciaországhoz csatolása hozott létre.

I. Ferenc mindent elkövet annak érdekében, hogy a választók szavazatait megkapja — néha meg is vásárolja —, eleinte azonban még nem gondol világbirodalom kialakítására. Legfőbb gondja, hogy megtalálja a törvényes védekezést annak a bekerítésnek elhárítására, amely Spanyolország, Itália, Németország és Németalföld felől fenyegeti.

*

Térjünk vissza Erazmushoz, és próbáljuk elhelyezni őt is 1515-ben, a hírhedt versengés előestéjén, amely az 1559-es Cateau-Cambrésis-i szerződésig vérbe fogja borítani Európát.

Kérdezzük meg a kronológiát, ebből sok olvasható ki. Erazmus ahhoz a nemzedékhez tartozik, amely megelőzi a két fejedelmét. Még egyszer annyi idősebb mint ők, és kétségen kívül az érett ember bizalmatlansága él benne a túlságosan is vakmerő fiatalok iránt.

Amikor Károly Németalföldön uralkodni kezd, Erazmus már híres író, akit a brüsszeli udvar csodál és kímél. Szép Fülöpről dicsőítő verset (Pannegiricus ad Philippum) írt és adott ki. A sokkal híresebb „Balgaság dicséreté”-t (Stultitiae Laus) mindenki olvassa, és az „Adagiumok” (Adagia) teszik Erazmust a klasszikus műveltség egyik legkiválóbb tolmácsolójává, ugyanakkor a keresztény Európa tanítójává. Az adagiumokhoz írt magyarázataiban, a „Dulce Bellum”-ban és a „Spartam nactus est”-ben nem riad vissza, hogy végérvényes ítéletet mondjon általában a háborúról és különösen Merész Károly hódító politikájáról.

Erazmust egyúttal tiszteletbeli tanácsosnak nevezték ki, és tiszteletdíjra nyer ígéretet, amelyet meg is fizetnek, igaz hogy gyakran jelentős késésekkel. E megbecsülésre válasz a „Keresztény fejedelem neveltetése” (Institutio Principis Christiani) című műve, melyben egy eszményi fejedelem eszményi nevelését írja le.

Ebben a politikai tudományokról szóló értekezésében semmi nyoma annexió elméletének, nincsen hivatkozás a „történelem tanulságaira” az agresszió igazolásának céljából. Erazmus már a bevezetőben megmutatja, hogy olyan udvari ember, akit nem vakít el az államérdék. Károlyhoz fordul, urához, hogy szemébe mondja köntörfalazás nélkül: „Te, aki születésedkor a legszebb császárságot kaptad és arra rendelttél, hogy még nagyobbakat kapj, inkább azzal foglalkozz, hogy megszabadulj császárságod néhány részétől, mintsem hogy növeljed.” A végső következtetés nem kevésbé bátor, hiszen Erazmus kijelenti: „a császár — véleménye szerint — inkább engedményeket fog tenni, mintsem visszaállítsa az antik monarchiát”.

A következő évben Erazmus egy sokkal eredetibb, támadóbb, ma azt mondanánk: vitázó szellemű könyvet ad ki. „Az üldözött béke panasza”-ról

(*Querela pacis undique gentium ejectae profligataeque*) van szó. A béke hangja maga Erazmus (mint annak idején a balgaságé). A béke feltárja sebeit, bánkodik örök ellensége, a háború által a világon okozott bajok és pusztulás miatt.

*

A „Béke panaszá”-t nem a kétségbeesés szülte. Szerzője nem vesztette el bizalmát, bízik az emberi természetben és a keresztény civilizációban. A béke beteg, de nem halt meg!

Még azt is gondolhatnánk, hogy ezt a béke melletti védőbeszédet egyedül a pillanatnyi politikai helyzet sugallta: Károly Guillaume de Chièvres és Jean Le Sauvage tanácsára ekkor valóban arra törekszik, hogy I. Ferencet és Miksát összebékítse. A Noyon-i szerződés házasságot is előíranyoz Károly és I. Ferenc lánya, Lujza között. A menyasszony azonban alighogy megszületett, amikor a tervet más tervekkel együtt elsodorja a kettejük vetélkedése miatt kitört háború. Az 1517 márciusában kötött Cambrai-i béke túlmegy az előzőeken és általános békét mond ki. Újabb szünetet jelez, az utolsó haladékat a nagy fegyveres összecsapás előtt. Az, hogy Erazmus részt vett ebben a béke-offenzívában, semmi kétséget nem hagy. Könyve kevéssel a Cambrai-i konferencia után jelenik meg, és ihletője, név szerint is megnevezve Le Sauvage, Burgundia nagy kancellárja, akinek hatásos közreműködését Erazmus megdicséri. „Az üldözött béke panaszá”-hoz bevezetőül szolgáló levélben Erazmus magasztalja Jó Fülöpöt és békepolitikáját. Dicsőíti a fiatal Károly tanácsadóit, akik az enyhülés mellett vannak, és a békét készítik elő Franciaországgal, a békét, amely „minden időben kívánatos, ma azonban feltétlenül szükséges”.

Erazmus sokkal továbbmegy, amikor megállapítja, hogy Franciaországot „a kereszténység e tökéletes virágát” főleg azért irigylik, mert virul, míg Németország az egység hiánya miatt szenved.

Tudja jól, hogy a háború okozója a burgund örökösödés, nem hisz tehát a fejedelmek jogában, hogy a népek felett rendelkezzenek. Erazmus kíméletlenül kicsúfolja azokat, akik ennek az ellenkezőjét vallják: „Megosztják Galliát új elnevezésekkel, és így sikerül szétválasztani azt, amit sem a tengerek, hegyek, sem a tájak igazi neve nem választott szét. A gallokból germánokat csinálnak attól való félelmükben, hogy ha ugyanazt a nevet viselik, nem erősödik a barátság.”

Nehéz megmagyarázni ezt a szöveget. Gallia azonos-e itt Franciaországgal? És Germánia a Császársággal? Úgy hiszem, Erazmus ebben az esetben is, mint egyébkor, Caesarhoz hasonlóan helyezi el Galliát és Germániát: a Rajna két partján. Természetesen megkülönböztetés nélkül is használja a Gallia és Francia nevet I. Ferenc királyságának megnevezésére. Amikor azonban min-

den kétértelműséget el akar kerülni, rendszeresen a világosabb Francia kifejezést választja.

Erazmus egyébként sohasem nevezi magát franciának, hanem gallnak. Guillaume Budének meg is magyarázza, miért mondhatja magát egyszerre germánnak és gallnak: „Semmi sem akadályozza meg, hogy germánok legyünk politikai hovatartozás szerint és gallok a régi földrajz szerint.” De Budének pontosabban is kifejti, hogy „ha hiszünk a kozmográfoknak, Németalföld is Galliához tartozik”. Ki is jelenti, hogy „a brüsszeliak vitathatatlanul gallok”.

Ezek az elgondolások nem maradnak mindig tisztán az elmélet síkján. Az eredeti közösség tanulmányozásából Erazmus érveket gyűjt a háború ellen: „Mindenképpen közel állunk a gallokhoz, olyannyira, hogy magunk is inkább gallok vagyunk. Ennélfogva polgárháborúra vezetne, ha mi, gallok a többi gall ellen harcba lépünk.”

Íme, ezek Erazmus politikai gondolatai. Szorosan kapcsolódnak a békéért való harchoz. A „Béke panasza” azonban több mint alkalmi mű, és sokkal több mint az 1517-es Németalföld érdekei által irányított pamflet. Erazmus először is azért vette védelmébe a békét, mert a béke híve volt. Már jóval Károly hatalomra jutása előtt is védte. A béke mellett ugyancsak kiállt a Cambrai-i béke megbontása után. Számára a békeszerető fejedelem mindig többet ér a győztesnél.

Erazmus úgy tesz, mintha hinne, vagy pedig hinni akar az uralkodók barátsági nyilatkozatának őszinteségében, mint ahogy komolyan is veszi keresztény hitvallásukat. De nem ez volt-e a legjobb, az egyedül lehetséges taktika számára?

1517-ben újabb lépést tesz előre, amikor nyilvánosan állást foglal a világi birodalom elve ellen. Suetonius kiadásának jelentős előszavában szembe fordul a tegnapi hódítók jó hírnevével és a holnapiak törtetésével. A császárság neve, írja, nem más „mint egy nagy hírnév hiú árnya”, és ha valaki a császárságot akarná feltámasztani, a legszörnyűbb háborúba taszítaná a népeket. „A világ igazi, egyetlen egyeduralkodója Krisztus: ha fejedelmünk egyhangúlag engedelmeskednének törvényeinek, a világ boldogan élne az ő egyedüli kormányzása alatt.” A legfőbb hatalom túlságosan súlyos felelősség ahhoz, hogy egy ember magára vehesse.

Erazmus lelkiismeretét egész életén keresztül nem hagyja nyugodni a béke gondolata. Bizonyára sohasem vett részt háborúban, de — különösen Itáliában — volt alkalmá felmérni a háború pusztításait és értelmetlenségét. Lefesti a bajokat, melyek még az igazságos, még a győztes háborúnak is kísérői. A háború ügyét nem mint államférfi fejtegeti, még ha ítéletet mond is róla, hanem mint keresztény moralista ítéli el, hiszen számára minden háború testvérnek testvér elleni harca. Császáranak minden habozás nélkül megvallja ezt a Máté evangélium parafrázisához írt előszóban: „Tudsz-e emlékezni kegyelmedben arra, hogy egyetlen háborút sem lehet elindítani a legjobb indo-

kokkal sem, sem vezetni a legnagyobb mértékletességgel anélkül, hogy maga után ne vonná büntettek és bajok hosszú sorát, melyek különösen az ártatlantokat sújtják, akik a legkevésbé érdemelték meg.”

Erazmus V. Károlynak őszinte, de tollának függetlenségére büszke alattvalója, nem vesz részt a németalföldi királyi udvar életében, annak ellenére, hogy királyi tanácsos címet visel, az udvar személyiségének varázsa alatt áll. Valójában nem szereti a királyok udvarát.

V. Károly koronázásán azonban megjelenik Aachenben. De ez a rendkívüli szertartás valószínűleg semmilyen hatást nem tett rá, ezután is viszszavonult életet élt.

*

Azt hihetnénk, hogy az Erazmus és I. Ferenc közötti kapcsolat könnyebb lehetett, mint közte és V. Károly között, hiszen a humanista egyszer sem járt Franciaországban a lovagkirály uralma idején.

Erazmus a régi Sorbonne-on kezdte meg teológiai tanulmányait, később azonban hátat fordított Párizsnak. Gyakran élcelődött csípősen volt mesterei rovására, ugyanakkor sokat hangoztatta, hogy szereti Franciaországot.

I. Ferenc már uralmának első éveiben szemben a Sorbonne-nal új, sokkal szabadabb szellemű és tantervű intézmény létrehozását tervezi a felsőoktatás számára, a Collège Royal alapítását, a tudománynak ahhoz a kulturális forradalomhoz méltó házáat, amit renaissance-nak nevezünk.

A francia humanizmus híres személyisége, Guillaume Budé meg szeretné nyerni barátját, Erazmust e létrehozandó Collège de France részére. Csodálatos véletlen folytán az erről szóló levelezésük nagy része megmaradt.

1517. február 5-én Guillaume Budé a következőket írja Erazmusnak: „I. Ferencnek az a szándéka, hogy jelentős kedvezményekkel országába hívjon nagy tehetségű embereket és ezzel meghonosítsa Franciaországban a tudósok egyfajta nevelőiskoláját.” „A király — folytatja — 1000 frank értékű javadalom adományozására kötelezné magát és még többre, ha elhagynád Németalföldet és inkább nálunk szolgálnád az tudományt, mint amott.”

Budé szeretné remélni, hogy Erazmus nagyra becsüli majd az így ajánlott megtiszteltetést. Érvei határozottak és egy kicsit esetlenek: „Mily nagyszerű kegy minden tudós szemében, hogy egyedül tudásod hírére egy idegen országba kaptál meghívást a legnagyobb és legkiválóbb királytól. Ez a fejedelem nemcsak francia (ami magában is fényes cím), hanem Ferencnek is hívják. [A francia szövegben a „français” és François” szójátéka — a fordító megjegyzése.] Ezt a nevet először viseli király, és ő nagy dolgokra hivatott. Irodalmilag nem képzett (ami sajnálatos módon igen gyakori királyainknál), azonban veleszületett ékesszólással megáldott, szellemes ember, tapintatos és

sokoldalú, barátságosan és készségesen fogad mindenkit; a természet bőségesen megáldotta testét és lelkét kivételes adottságokkal. Tegyük hozzá, hogy jövedelemforrásai arányban állanak bőkezűségével és ebben megelőzi a világ minden királyát.”

Erazmust, aki egyformán higgadt és heves természetű, e levél meghatja és zavarba hozza. Nem akar, és nem is tud néhány nap alatt dönteni.

Ír I. Ferencnek. Köszönő sorai rendkívül ékesszólóak. A meghívást nem fogadja el, de nem is utasítja vissza: megkísérli a döntést elodázni és kihasználja az alkalmat, hogy tanáccsal szolgáljon a ”legkeresztényibb” királynak: ne igyekezzék nagyobbítani birodalmát, hanem az legyen a célja, hogy boldoggá tegye alattvalóit. Ugyanazon a napon Budénak is válaszol, ugyanilyen homályosan: „Elismerem, mennyire lekötelezettnek érzem magam önöknek mindannyiuknak, különösen az Ön szerfölött nagylelkű és jó királyának, mégis lehetetlen e pillanatban pontos választ adnom Burgundia kancellárja nélkül, akitől még nem volt alkalmam tanácsot kérni, mivel távol van.”

Budé nem elégszik meg ezzel a válasszal! I. Ferenc még kevésbé! Hiszen Erasmus jelleméhez tartozik, hogy szívesen kéreti magát. Nem kevésbé igaz, hogy címei és támogatói ellenére Erasmus fél Párizstól, mint ahogy fél Louvain-tól, mivel teológiai fakultásaik nézeteivel és írásaival nagyon ellenségesen állanak szemben. Másrészt, ha feltétlen híve lett volna a francia politikának, megragadta volna az alkalmat, hogy dicsőségesen letelepedjen Párizsban, és szembeszálljon a Sorbonne-nal.

Erazmus habozásának fő okát abban kell keresni, hogy Németalföldön tartja a Jérôme de Busleyden által bőkezűen támogatott louvain-i Collège Trilingue alapítása éppen 1517-ben.

A kor szellemi törekvései magyarázzák azt az egybeesést, hogy Busleyden maga is humanista szellemű felsőoktatási központot akart létrehozni. Annak a célnak, hogy a Collège Trilingue-t a németalföldi egyetem színvonalára emelje, senki sem felelt meg jobban, mint Erasmus, aki minden híres filológust ismert. 1522-ig, Louvain-ból való távozásáig, Erasmus egészen ennek a feladatnak szenteli magát. Ő maga nem tanít, de összegyűjti a legjobb latin, görög és héber tanárokat. Bázeltől is, ahova ezután visszavonul, tovább is érdeklődéssel figyeli Busleyden alkotását, amely sajátja lett. Louvain-ben tulajdonképpen azt sikerült megvalósítania, ami miatt Budé Párizsba hívta, és a Collège Trilingue a Collège de France mintájául fog szolgálni.

Erazmus és Budé levélváltása azonban folytatódik, bár a levelek ritkábban érkeznek és kevésbé bizalmas hangúak. Szüntelen lavírozásával Erasmus próbára teszi Budé türelmét. I. Ferenc sikertelensége a császári választáson is hozzájárul az álláspontok megmerevedéséhez. A háború választja el végleg Erazmust Budétól, Németalföldet Franciaországtól.

I. Ferenc mégsem mond le a Collège Royal létesítésének tervéről. 1523-ban levelet, inkább levélkét intéz Erazmushoz, amelyet a humanista gondosan

megőrzött a király sajátkezű utóirata miatt: „Figyelmeztetem, hogy ha jönni akar, szívesen látjuk”.

Erazmusnak hízeleg a király ismételt meghívása, de nem mond igent. A politikai helyzet rosszabbodott 1517 óta. „Azt hinnék rólam, hogy átpártoltam az ellenséghez” írja Willibald Pirckheimernek. Az ellenséghez! Keményen hangzik, de mégis helyénvaló. Erazmus levelének írásakor csak néhány hónap választ el a padovai csatától.

Bár a háború eltávolítja Erazmust Franciaországtól, de fokozza a béke iránti vágyát. A király levelére Márk evangéliumának parafrázisához írt ajánlással válaszol. Az előszóban dicsőíti a keresztény fejedelmek közti békét, és megbélyegzi területi követeléseiket, melyek kegyetlen háborúkat robbantanak ki. Hozzáteszi, hogy az evangéliumokon nevelkedett királyok nem vágyhatnak az „evilági királyságra”.

Valószínű, hogy I. Ferenc nem válaszolt erre a kellemetlen levélre. Ebben az időben különösen Itália foglalkoztatja. Sorsa majd ott dől el. 1525. február 24-én csatát veszt Padovánál és fogságba jut. Spanyolországba viszik, ahol 1526. január 14-én alá kell írnia a madridi békét, mellyel Franciaország lemond Artois és Flandria területéről. A szerződés más fejezetei érvényesíteni kívánják V. Károly követelését Burgundiára. I. Ferenc mindenre igent mond, amit kérnek tőle, azzal a szilárd elhatározással, hogy semmit nem fog végre hajtani, ha visszanyeri szabadságát.

Íme, Erazmus utolsó levele I. Ferenchez, nem sokkal az értelmetlen szerződés után, amely nem hozhatott létre igazi békét. Erazmus szerencsekívánatát küldi a királynak Párizsba való visszatérése alkalmából. Hozzáteszi: „Némelyek szigorúnak, hogy ne mondjuk, igazságtalannak ítélték a békeszerződés pontjait.” Erazmus azt írta „iniquis conditionibus”, és ez tiltakozásokat váltott ki Spanyolországban. Azoknak, akik ártani akartak neki a császár előtt, Erazmus azt válaszolta, hogy a latin „iniquus” az „iniustus” szinonimája, ami már kemény visszavágás volt. . .

1526 után valószínűleg megszűnt a levelezés I. Ferenc és Erazmus között, legalábbis e levélváltásukból semmi nem maradt ránk. A levelezés Erazmus és Budé között azonban kényszerűen folyik egészen 1528-ig. Budé nem tudja megérteni azt, hogy egy tanár visszautasíthatta a párizsi meghívást. Csalódott Erazmusban.

1530-ban végre létrejön a Collège de France. Budé neve szorosan kapcsolódik alapításához, ugyanúgy, mint Erazmus neve a louvain-i Collège Trilingue történetéhez.

1531-ben a Sorbonne, amely már nem fél, hogy a király előtt visszatevés lesz, nyilvánosan elítéli Erazmus vallási eszméit. Nem ismerjük I. Ferenc mélyebb szándékát és személyes indítékait, de az az érzésünk, hogy a király végül kiszolgáltatta a Sorbonne bosszújának Erazmust, aki nem vállalta a párizsi Collège Royalt.

Erazmus úgy döntött, hogy a Császárság határán, Bázelen fog élni-halni, ahonnan az egész világgal levelezik. A császár iránti lojalitása és hűsége nem gyengíti kritikáját, amelyet változatlanul fenntart, és szüntelenül folytatja felhívásait a béke visszaállítására és megőrzésére.

Helyteleníti Róma kifosztását V. Károly csapatai által. Kétségtelenül nem kedveli különösen az olaszokat, de teljes szívéből sajnálja őket, amikor a császári hadsereg hódítása okozta borzalmakról hírt kap. Másrészt nagyon kevésbé valószínű, hogy előre megérezte volna: a sacco di Roma alá fogja ásni a császár hírnevét, és végső soron ártani fog ügyének.

Tudjuk, hogy Erazmus sohasem volt híve a császárság eszméjének! Ellenkezőleg! Egyik levelében elítéli ezt az eszmét mint „minden háború forrását”.

1529-ben híres művébe, a „Colloquia”-ba, bevesz egy dialógust, amelyet Charonról, az alvilág révészéről nevez el. Ez alkalommal meginog Erazmus optimizmusa. Attól fél, hogy a háború nem fog véget érni. „Három nagy fejedelem gyűlöletből egymás vesztébe rohan.” Nem nehéz felismerni I. Ferencet, V. Károlyt és szövetségését, VIII. Henriket. Erazmus maga is megjelenik a dialogusban és azt mondja Charonnak: „Hallottam, hogy az emberek között van egy bizonyos poligráf, aki szünet nélkül ír a háború ellen, a béke érdekében”. Alastor szelleme azonban megnyugtatja Charont: „Mit sem számít! Íme jó ideje már, hogy csak süket füleknek prédikál. Hajdan Az üldözött béke panaszát írta meg. Most pedig a halott béke sírfeliratán dolgozik.” A politikai realizmust és a politikai mérsékletet, amelyeknek V. Károly irányában tanújelét adta, újból segítségül kell vennie, amikor Mecurino de Gattinara, a császár kancellárja felkéri, hogy Dante egyik művét, a „De Monarchia”-t jelentesse meg.

Erazmus nem vallja magáénak Dante politikai gondolatait, melyek szerint a császárság biztosítja az általános békét, és törvényes hatalmát a császár Istentől kapja. Ezzel szemben Erazmus számára a világhatalmi törekvés robbanást okozó követelés, gyógyíthatatlan baj. Erazmus visszautasítja a „De Monarchia” kiadásának patronálását, és élete végéig hű marad önmagához.

*

Megállapíthatólag politikai elgondolása sohasem volt az időtlen elmélet követése. Ezért nem fogadta el az igazságos háború tomista elvét. Számára elegendő volt, hogy fáradhatatlanul dicsőítse a békét, és elítélje a háborút, hogy egyszerre vegye figyelembe a konkrét tényeket és a nagy elveket. Politikai erkölce mindig a helyzetből folyó erkölcs.

Semmi kétséget nem hagy: Erazmus nem számított arra, hogy I. Ferenc és V. Károly fogják a kereszténységet külső és belső ellenségeitől megmenteni.

Hiszen a „legkeresztényibb” király szövetséget kötött a törökökkel és Németország protestáns fejedelmeivel. . . A katolikus császár viszont feldúlta Rómát és megalázta a pápát. . . Mindkettőjük kereszténységének megvoltak a korlátai és mindkettőjük politikáját az önzés jellemezte.

I. Ferenc és V. Károly a harcmezőkön mérközött meg. A háború hatalmába kerítette őket; túlhaladta mindkettőjüket, hiszen haláluk után is folytatódott.

Az I. Ferenc és V. Károly között versengés több szintéren jelentkezett. Először Itáliában: a franciák Milánóban voltak, a spanyolok Nápolyban. Azután a Szent Császárság miatt: a tulajdonképpeni versengésből robbantak ki a rivalizálásról nevezett háborúk. Végül a versenyben a világmonarchia eszméjéért, amely a politikai álmok között a leginkább elítélni való. Ezen a három ponton a két király kevésbé különbözött, mint általában gondolnánk. Erazmus teljesen tisztában van azzal, hogy nem juthat egyetértésre sem I. Ferencsel, sem V. Károllyal.

A két uralkodó tisztelettel övezi Erazmust, de tanításának semmi gyakorlati jelentőséget nem tulajdonítanak; elárulják a béke ügyét! „Félek a császári győzelemtől” — írta Erazmus — mert az vészes lesz a győztesek és a legyőzöttek számára egyaránt. És semmit nem tudok tenni, csak annyit, hogy kívánságomat kifejezésre juttatom.”

I. Ferenc és V. Károly egyaránt csalódást okoztak Erazmusnak amiatt, hogy a háború pártján álltak, hogy türelmetlenséget tanúsítottak és hogy hiányzott belőlük a személyes mély vallásosság. Régen Erazmus hitt abban, hogy a királyok híven felkenésükkor vállalt kötelezettségeikhez cselekedeteiket hitükkel egybehangolják. Később attól félt, hogy ugyanezek a királyok a háború örületétől tévútra vezetve „nem azok lesznek, akik szerettek volna lenni”, hanem átkozott szörnyetegekké válnak.

Erazmus érzéketlen maradt a fegyverek, a királyi udvarok és a koronák világi varázslatával szemben. Elgondolása szerint a keresztény Európa nem lehet különböző országok Európája: testvéri egységben kell összeforrnia.